

Маринів Володимир Іванович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

НЕДОПУСТИМІСТЬ ПОВОРОТУ ДО ГІРШОГО ЯК ГАРАНТІЯ СВОБОДИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Викладено авторське бачення окремих питань, пов'язаних з гарантією недопустимості повороту до гіршого, та запропоновано підходи до удосконалення правового регулювання такого кримінально-процесуального інституту.

Ключові слова: оскарження; перегляд судових рішень; апеляція; свобода оскарження; недопустимість повороту до гіршого.

Изложено авторское видение отдельных вопросов, связанных с гарантией недопустимости возврата к худшему, и предложены подходы по усовершенствованию правового регулирования данного уголовно-процессуального института.

Ключевые слова: обжалование; пересмотр судебных решений; апелляция; свобода обжалования; недопустимость поворота к худшему.

The article presents us the author's view on specific issues connected with the guarantee of inadmissibility of turning to the worst and in this article author proposes us approaches for improving legal regulation of this criminal procedural institute.

Keywords: lodging a complaint; appeal of court decisions; appeals; freedom to appeal; inadmissibility of turning to the worst.

Право на перегляд судового рішення у сучасних наукових працях розглядають як невід'ємну складову права на судовий захист [1, с. 14]. Крім того, зазначене положення є міжнародним стандартом, оскільки гарантувати справедливість судового рішення неможливо без забезпечення права зацікавленої особи на його перевірку іншим складом суду та, за наявності до того відповідних підстав, – виправлення судової помилки. Такий підхід закріплено у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, відповідно до яких кожен, кого засуджено за вчинення кримінального правопорушення, має право на перегляд його справи вищестоящим судом.

Але досягнення високої мети забезпечення прав людини у сфері кримінального судочинства, зокрема через інститут оскарження судових рішень, можливе лише за умови існування закріплених на рівні

законодавства та дієвих у практичному застосуванні гарантій такого оскарження. Так, право на свободу оскарження судового рішення для обвинуваченого могло б бути обмежено побоюваннями, що його становище в результаті перегляду судового рішення за поданою ним же скаргною здатне погіршитися порівняно з попереднім вироком (ухвалою). Тому гарантією забезпечення права на свободу оскарження для обвинуваченого виступає правило про недопустимість повороту до гіршого під час перегляду судового рішення [2, с. 62].

Нормативну регламентацію та реалізацію на практиці положення про заборону повороту до гіршого у кримінальному судочинстві тією чи іншою мірою досліджували у своїх працях такі вітчизняні і зарубіжні процесуалісти, як Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, Н. Р. Бобечко, В. П. Бойко, В. Г. Гончаренко, В. С. Зеленецький, В. Т. Маляренко, І. Л. Петрухін, Ю. О. Фідря та ін. Значний внесок у наукове розроблення зазначеної тематики зробив М. І. Бажанов, оскільки саме в його працях було закладено ґрунтовні підходи щодо поняття обвинувачення, його структури, порядку висунення та зміни, а також законності та обґрунтованості судових рішень. Комплексне дослідження кримінально-процесуальних аспектів інституту недопустимості повороту до гіршого здійснено у дисертації Ю. П. Ковбаси [3].

Дослідження зазначених науковців, безумовно, маючи вагомe значення для розвитку сучасної кримінально-процесуальної науки, усе ж не охоплюють усіх аспектів правового феномена недопустимості повороту до гіршого. Крім того, більшість наукових праць вітчизняних науковців ґрунтуються на положеннях Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., а відтак природно не враховують специфіки нового кримінального процесуального законодавства України. Тому нині постає потреба наукового аналізу положень нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, яким закріплено цей правовий принцип, з метою забезпечення повноти та всебічності його доктринального розуміння, виявлення прогалин у нормативній регламентації та формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання.

Сутність правила недопустимості погіршення правового становища обвинуваченого полягає у тому, що суд апеляційної інстанції під час перевірки законності, обґрунтованості та вмотивованості судового рішення суду першої інстанції не вправі: (а) скасувати обвинувальний вирок у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення чи суворіше покарання, скасувати неправильне звільнення обвинуваченого від відбування покарання, збільшити суми, які підлягають стягненню, або в інших випадках, коли це погіршує становище обвинуваченого; (б) скасувати виправдувальний вирок; (в) скасувати ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке діяння або суворіший вид примусових заходів медичного чи виховного характеру; (г) скасувати ухвалу про відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру та закриття кримінального провадження

щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили кримінально караного діяння.

Разом із тим стверджувати, що суд апеляційної інстанції взагалі не вправі погіршити становище обвинуваченого було б не зовсім коректно, оскільки із загального правила КПК України встановлює винятки, у яких погіршення становища обвинуваченого порівняно з попереднім судовим рішенням усе ж допускається. Такі винятки зводяться до виконання умови, що апеляція з вимогою про прийняття одного з вищезазначених рішень подана чітко визначеним суб'єктом: прокурором, потерпілим або його представником.

Слід звернути увагу, що крім вищеперелічених заборон щодо погіршення становища обвинуваченого у конкретно визначених питаннях, ч. 5 ст. 421 КПК України містить загальне положення, яке поширює гарантію недопустимості повороту до гіршого на всі ухвали суду першої інстанції, без визначення конкретного переліку таких ухвал. У порядку апеляційного провадження можуть бути переглянуті й визначені у законі ухвали слідчого судді. Відповідно до ч. 3 ст. 407 КПК України, розглянувши скаргу на ухвалу слідчого судді, суд апеляційної інстанції має право (1) залишити ухвалу без змін або (2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу. Поряд з цим КПК України не поширює принцип недопустимості повороту до гіршого (принаймні закон не містить відповідної вказівки) на випадки оскарження рішень слідчого судді на стадії досудового розслідування. Убачається, що подібний підхід є прогалиною у законодавчому регулюванні й потребує застосування аналогії закону: оскаржуючи як остаточне рішення у кримінальному провадженні, так і проміжні рішення, суб'єкт оскарження має бути впевнений, що подання апеляції не приведе до негативних для нього наслідків.

На наш погляд, відповідно до КПК України ухвала слідчого судді може бути оскаржено лише у порядку апеляційного перегляду. Касаційне провадження для перегляду рішень зазначеного суб'єкта законом не передбачено. Убачається, що подібний підхід законодавця продиктований вимогою забезпечення оперативності здійснення досудового розслідування, а отже прагненням застосовувати максимально короткотривалі процедури у тому числі й при оскарженні процесуальних рішень. З іншого боку, відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України однією з основних засад судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. Зазначені положення породжують певну дилему у виборі між необхідністю уникати затягування досудового розслідування та потребою в дотриманні засад судочинства, визначених Основним Законом. На наш погляд, у цьому питанні доречно слідувати правилу “золотої середини”, нормативно забезпечивши реалізацію конституційних гарантій без порушення вимоги оперативності розслідування. Досягти вказаного, на нашу думку, можливо шляхом законодавчого закріплення процедури касаційного оскарження рішень слідчого судді на стадії досудового розслідування, але з обов'язковим установленням правила, відповідно до

якого подання касаційної скарги не зупиняє дію ухвали, що оскаржується. Указане надасть можливість:

- а) реалізувати дотримання конституційної вимоги щодо забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду;
- б) уникнути затягування досудового розслідування;
- в) уніфікувати процедуру оскарження остаточних і проміжних рішень;
- г) підвищити ймовірність вирішення спірної ситуації на рівні національних судових інстанцій, без передчасного (відразу після апеляційного оскарження) звернення особи до Європейського суду з прав людини.

Аналіз гарантії недопустимості повороту до гіршого надає можливість констатувати її багатоаспектний характер. Так, на нашу думку, указане положення можна розглядати не лише як гарантію свободи оскарження судових рішень, а й як інструмент установа меж апеляційного перегляду. На підтвердження вказаної позиції наведемо перелік аргументів:

1) з правилом недопустимості погіршення правового становища обвинуваченого в суді апеляційної інстанції безпосередньо пов'язана заборона розгляду в апеляційному провадженні обвинувачень, які не були висунуті в суді першої інстанції;

2) суд апеляційної інстанції має право вийти за межі апеляційних вимог лише якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру¹;

3) суд апеляційної інстанції не тільки вправі, а й зобов'язаний прийняти рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для прийняття такого рішення.

Наведені положення закону, будучи органічною складовою правила недопустимості повороту до гіршого, надають суду апеляційної інстанції можливість розширити межі перегляду, завдяки чому виправити судові помилки, про які не ставилось питання в апеляційних скаргах.

Цікавим з позиції наукового аналізу може видатися питання внесення змін та доповнень до апеляційних скарг, яке також тісно пов'язане з дією правила недопустимості погіршення правового становища обвинуваченого у суді апеляційної інстанції. Якщо за загальним правилом особа, яка подала апеляційну скаргу, має право змінити та/або доповнити її до початку апеляційного розгляду, то внесення до апеляційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, за межами

¹ Позиція законодавця щодо надання у цьому питанні суду апеляційної інстанції права виходу за межі апеляційних вимог є виправданою, оскільки можливі ситуації, коли необхідно перекваліфікувати дії особи на статтю (частину статті КК України), яка передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, а сама особа через власну необізнаність у питаннях кваліфікації, за відсутності захисника, клопоче тільки про пом'якшення призначеного їй покарання тощо.

строків на апеляційне оскарження не допускається. На перший погляд, подібне законодавче положення, будучи однією зі складових гарантій недопустимості повороту до гіршого, вносить значний дисбаланс у дію кримінальної процесуальної засади рівності учасників кримінального провадження. Проте, на наш погляд, у цій ситуації маємо випадок так званої процедурної рівності, яка надає можливість належним чином реалізовувати принцип забезпечення права на захист. Зокрема, після закінчення строку на подання апеляцій не може ставитися питання про погіршення становища обвинуваченого, а отже останній, чітко усвідомлюючи межі обвинувачення на стадії апеляційного перегляду та розуміючи, що дані межі не будуть розширені, має можливість належним чином підготуватись до захисту. Зауважимо, що подібна позиція знайшла відбиття у рішеннях вищих судових інстанцій у тому числі зарубіжних держав [4].

Положення, викладені у цій статті, надають можливість сформулювати перелік висновків, які стануть певним підґрунтям для здійснення подальших досліджень у цьому напрямі:

1) недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого в суді апеляційної інстанції – це не тільки важлива гарантія права обвинуваченого на захист та свободи оскарження рішення, але, водночас, і гарантія правосуддя, оскільки є ефективним засобом виявлення і виправлення порушень закону в діяльності органів досудового розслідування і судів першої інстанції;

2) гарантія неможливості повороту до гіршого є умовною, а не абсолютною. Умовність полягає у можливості суду апеляційної інстанції погіршити становище особи, але за наявності певного юридичного факту. Такий юридичний факт має складний зміст, адже повинен містити дві складові: (а) подання апеляційної скарги чітко визначеним суб'єктом і (б) порушення у апеляційній скарзі питання про погіршення становища особи;

3) недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого можна розглядати не лише як гарантію свободи оскарження судових рішень, а й як інструмент установлення меж апеляційного перегляду, завдяки якому апеляційна інстанція має можливість виправити судові помилки, що лежать поза межами апеляційних вимог заінтересованої особи;

4) оскаржуючи як остаточне рішення у кримінальному провадженні, так і проміжні рішення, особа має бути впевнена, що подання апеляції не призведе до негативних для неї наслідків. Отже, гарантія недопустимості повороту до гіршого має поширюватися й на випадки оскарження рішень слідчого судді, що поширюватися на стадії досудового розслідування;

5) заборона внесення до апеляційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого, за межами строків на апеляційне оскарження, будучи одним із виявів правила недопустимості повороту до гіршого, надає можливість належним чином реалізовувати кримінальну процесуальну засаду забезпечення права на захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / О. Г. Шило. – Х., 2011. – 38 с.

2. Бардамов Б. Г. Сущность, содержание и значение кассационного производства в российском уголовном процессе : моногр. / Бардамов Б. Г. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 168 с.

3. Ковбаса Ю. П. Правова характеристика кримінально-процесуального інституту недопущення повороту до гіршого : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ковбаса Юрій Петрович. – Х., 2008. – 206 с.

4. Определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Российской Федерации от 28 марта 2012 г. № 49-012-8 // Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. – 2012 г. – № 10 – С. 9–10.